

Elsi Hyttinen

Naurawat kummitukset ja muita vastenmielisiä figuureita, eli kuinka kirjoittaa queeria kirjallisuudenhistoriaa

Ellida Erlingin esikoisteos *Kevätaikoja* vuodelta 1916 on kristillisen yhdistyksen kustantama, vaatimattoman kaunis kirjanen, jonka kohtalona on ollut tulla myöhemmin unohdetuksi. Romaanin ensi sivuilla joukko nuoria herännäisiä taittaa matkaa kirkolle ja kohtaa kauhistuttavan remujoukon.

Polku teki äkkiä mutkan. Pieni kylä pisti näkyviin puitten lomitse. Sieltä kuului vastenmielistä naurua ja hälinää. Ja kummallinen, meluawa seurue ryntäsi metsäpolkua kulkewia vastaan. Naurawat kummitukset olivat kama-lasti puettuina, pojat tyttöjen waatteisiin ja tytöt poikien waatteisiin. Kaswonsa olivat he noenneet ja päässään oli heillä paperirusut. (Erling 1916, 6.)

Emme tiedä ihan tarkkaan, kenen näkökulmasta remujoukkoa havainnoidaan, mutta tästä jäsentymättömästä fokalisaatiopisteestä tehdyt havainnot ovat arvolatautuneita: joukko nauraa ja hälisee *vastenmielisesti*, ja sen jäsenet ovat pukeutuneet *kamalasti*. Heidän kasvonsa on noettu tunnistamattomiksi, niin tytöillä kuin pojillakin on päässään paperirusut ja ennen kaikkea joukkion jäsenet ovat pukeutuneet ristiin. Joukon vastenmielisyyden artikuloinnissa sekoitetuilla sukupuolimerkitsijöillä on olennainen tehtävä. Kuljettaakseen lukijansa uskonnollisen romaaninsa sisään Erling tarjoaa vastakuvan kaikelle sille hyvälle, jota uskonnollinen kilvoittelu tarjoaa, ja tämä vastakuva on seksuaalisesti ja sukupuolisesti ladattu.

Toinen, rajumpi ristiinpukeutumiskuvaus 1910-luvulta on K. A. Järven *Harry*-romaanin (1910) alussa. Romaanissa kuvataan yksityiskohtaisesti 1800-luvun ruotsinkielisen porvariston öykkäröintiä, lähinnä juopottelua ja prostituoitujen käyttämistä ja sitä, kuinka eräs nuori mies saa fennomaanisen herätyksen ja sanoutuu tästä kaikesta irti.

Herrain pilan johdosta eräs kuvattuun piiriin kuuluvista pikkuvirkamiehistä on menettänyt työpaikkansa. Herrat kantavat vastuunsa keräämällä virattomalle kerran vuodessa kolehdin. Kolehti kerätään pottaan, ja potan pitelijä on pukeutunut naiseksi. Hyväntahtoisesti voisi ajatella, että kyse on hyväntekeväisyyden karnevalisoinnista, joka voisi tehdä avun vastaanottamisen helpommaksi kohteelle:

Valtioneuvos vie Johansonin sivuhuoneeseen 'pukeutumaan'.
Sitten he sieltä palaavat, mutta Johnson nyt naisen yöpaidassa ja naiseksi naamioituna jokapäiväisessä elämässä hyvin halveksittu ripa-astia kädessä.
Hän asettuu salin ovelle, sillä hänen on määrä ottaa jokaiselta tulijalta almu yöastiaansa. [--]

Tämän kolehdin kannon järjestää aina valtioneuvos niin kyynilliseksi kuin suinkin sietää. (Järvi 1910, 6.)

Kolehdinkeruuseen sisältyy kuitenkin myös voimakas väkivallan elementti. Avun saajan kuvataan pelkäävän naisia, ja hänen virkauransa päättänyt kepponen liittyi juuri siihen: toverit huijasivat kuvernööriltä tulleen käskyn, että virkamiehen on potkujen uhalla mentävä naimisiin. Kepposesta seurasi kaaosta ja häpeää ja lopulta viran menetyks. Naishahmoinen kolehdinkerääjä muistuttaa pelkällä olemuksellaan sekä miehen pelosta että häpeästä. Omituinen ja julma maskuliinisen vallan demonstraatio seuraa myös myöhemmin juhla-iltona, kun avun kohde riisutaan miltei alasti ja eräs paikalla olevista prostituoiduista pakotetaan hänen päälleen. Miestä itkettää, toverit hirnuvat humalaisina. Kovin kaukana raiskauksesta tämä kuva ei ole.

Kansakoulunopettaja Kaarlo Järven ja pyhäkoulunopettaja Ellida Erlingin romaanit ovat sanataideteoksina erilaisia, mutta niitä myös yhdistää moni asia. Ne ovat kirjoja, joista ei tullut merkkitoksia. Ne ovat kirjallista ruohonjuurta ajalta, joka oli poliittisesti jännitteinen. 1910-luvun aikana, toisen sortokauden paineessa, Suomen kansa piti ajatella uusiksi Suomen kansalaisten joukoksi, jolle 1907 uudistettu kansanedustajalaitos tarjosi mahdollisuuden poliittiseen subjektiuteen: se, mitä suomalaisuus tarkoitti, oli siis voimakkaassa murroksessa. Nämä romaanit ovat teoksia, joissa normaalin, terveen suomalaisuuden alue määrittäyty seksuaalisoidun oudon kautta, siitä erottautumalla. (Ks. Sedgwick 1990, 2.)

Tässä artikkelissa kysyn, millaista olisi sellainen kirjallisuushistorian kirjoitus, joka kykenisi käsittelemään tätä outoutta. Kysyn, millaista voisi olla queer-lähtökohtainen kirjallisuushistorian kirjoitus.¹ Oma tarpeeni kysyä tämä kysymys ja etsiä siihen vastauksia liittyy laajempaan tutkimusprojektiin, jossa kartoitan 1910-luvun suomalaisen kirjallisuuden queer-figuureja (ks. Hyttinen 2012b). Kysymys on kuitenkin relevantti suomalaisen kirjallisuuden historian kirjoittamisen kannalta laajemminkin, sillä kirjallisuushistoriallisia yleisesityksiä hallitsee vielä pitkälti heterokatse.

Prefiguraatiot ja queer-tutkijan katse

Suomalaiseen kirjallisuuteen kohdistuva queer-kirjallisuudentutkimus on pieni mutta verrattain virkeä ala. Queereista lähtökohdista on viimeaikaisissa väitöskirjoissa tutkittu esimerkiksi Christer Kihlmanin (Carlson 2014), Pirkko Saision (Haasjoki 2012, Karkulehto 2007), Monika Fagerholmin (Haasjoki 2012), Hagar Olssonin (Haasjoki 2012), Johanna Sinisalon (Karkulehto 2007) ja Helena Sinervon (Karkulehto 2007) teoksia. Näitä tutkimuksia luonnehtii metodinen itsereflektiivisyys, ja siinä mielessä ne avautuvat vain yhden tai muutaman kirjailijan teosten analyysseja laajemmiksi kulttuurin koskeviksi puheenvuoroiksi. Omassa väitöskirjassani nostin esiin queer-impulssien keskeisyyden työläiskirjailija Elvira Willmanin (1875–1925) tuotannossa (Hyttinen

2012a). Eksplisiittisesti queer-tutkimus ei kuitenkaan vielä ole käynyt haastamaan suomalaista kirjallisuushistorian kirjoitusta laajemmin. Edelliset vakavat yritykset purkaa kirjallisuushistorian heteronormatiivisuutta sijoittuvat 90-luvulle ja ovat sidoksissa identiteettilähtöiseen homo- ja lesbotutkimusparadigmaan suuntautuen varhaisten homo- ja lesborepresentaatioiden etsintään (Pakkanen 1996; Mustola 1996). Suomesakin koettiin todellinen kirjallinen sensaatio, kun Aino Malmbergin naisparia kuvaava novelli ”Ystävyyttä?” vuodelta 1903 nostettiin vuosituhatosen taitteessa esiin Suomen ensimmäisenä lesbonovellina (Mustola 2000).

Kirjallisuudentutkimuksen kannalta representaatioajattelussa on kuitenkin riski, että tutkimuksen keskiöön nousee identiteetti historiallisena konstruktiona, ja kirjallisuus näyttäytyy kiinnostavana vain, jos siitä voidaan löytää tuota historiallista subjektipositiota representoivia henkilöihahmoja (vrt. Elfenbein 1999, 165). Tällainen identiteetti-lähtöinen tutkimusote ei kykenisi käsittelemään Järven ja Erlingin teoksia, sillä niissä seksualisoitu outous ei ole yhden yksilön ominaisuus, hänen taakkansa, määrittäjänsä tai salaisuutensa, vaan jokin häivähähdys, virtaus tai voima, joka ajoittain nousee tekstin pintaan. Näissä romaaneissa outo on läsnä juuri silloin, kun tavallisuus yrittää tarjoutua mahdollisimman annettuna. Näissä romaaneissa queer on, queer-tutkija Lee Edelmania siteeratakseni, ”se, mikä aina jää yli ja häiritsemään normatiivisuuden armottoman totalisoivia pyrkimyksiä” (Dinshaw et al. 2007, 189; suom. EH).² Tässä mielessä lähtökohtani ovat voimakkaasti dekonstruktion merkitsemiä. Dekonstruktiiivinen lukutapa pyrkii osoittamaan, kuinka jokin käsite ja sen ulkopuoli (jokin ja ei-jokin) ovat väistämättä sidoksissa toisiinsa. Keskiö määrittäytyy sen kautta, mitä se ei ole, ja juuri tämä riippuvuusuhde tekee keskiön ja marginaalin keskinäisestä hierarkiasta epästabiliin. Niinpä heteronormatiivisuus tarvitsee queerin alueen, vaikka yrittäisikin kieltää sen olemassaolon. (Sedgwick 1990, 9–11.)

Artikkelin alun sitaateissa on kyse normaalin ja epänormaalin rajasta, jossa epänormaali on eksessiivisten tai vääranlaisten, transgressiivisten sukupuolen merkitsijöiden ja seksuaalisuuden aluetta. Vuonna 2014, jolloin queer-kulttuurista on tullut yksi tapa elää maailmassa ja queer-teoriasta tapa merkityksellistää maailmaa, on mahdollista tulkita näitä menneisyyden outouksia eräänlaisina queerin prefiguraatioina. Tämä tarkoittaa, että figuuri yhtä aikaa on ja ei ole kohdetekstissä: tekstissä on jonkinlainen aihio, joka täydentyy ymmärrettäväksi figuuriksi tutkijan luennassa.³ Prefiguraation käsitteen olen saanut Hayden Whiten (1999) Erich Auerbach -tulkinnasta. Tämä on tietoinen kumarrus modernin ajan keskeisen kirjallisuusteoreetikon suuntaan: queer-tutkija Annamari Jagose on korostanut, ettei valtavirtaista tutkimusta pitäisi latistaa pelkäksi viholliskuvaksi queer-tutkimukselle – ”ei ole mitään hävittävää siinä, että tunnustaa niiden muiden intellektuaalisten traditioiden olemassaolon, joissa aika on mielletty ja koettu syklisenä, katkoksisena, kerroksisena, käännettävissä olevana, pysäh-

tyneenä – eikä aina yhteyksissä, joita mitenkään helposti voitaisiin väittää queereiksi” (Dinshaw et al. 2007, 186–187).⁴

Historiankirjoituksen poetiikkaa tutkinut White (1999, 87–88) esittää, että Auerbachin historianäkemystä ohjaa prefiguraation ja lunastuksen malli, joka *Raamatun* lukemisen periaatteina on myös Auerbachin keskeisiä tutkimuskohteita. Paradigmaattinen esimerkki tästä on *Vanha testamentti*, jonka tapahtumat ovat figuuroita eli ennuskuvia, jotka *Uusi testamentti* vasta täydellistää, lunastaa ja merkityksellistää (Auerbach 2000, 92). White (1999, 91) näkee Auerbachin jäsentävän historiaa ylipäänsä ennuskuvan, figuurin, ja sen lunastuksen tarjoaman mallin kautta. Olennaista tässä historia-käsityksessä on, että ajallisesti peräkkäisten tapahtumien välille ei aseteta kausaalista tai geneettistä suhdetta, jossa menneisyys aiheuttaa nykyisyyden, vaan genealoginen suhde, jossa jälkimmäisestä tapahtumasta rakennetaan linkki aiempaan (White 1999, 88–89). White käyttää ajallisesti ensimmäisestä tapahtumasta usein käsitettä prefiguraatio, Auerbachilla termi on figuura. Kiinnostavaa tässä mallissa artikkelini kysymyksenasettelun kannalta ei ole sen kytkös *Raamatun* tutkimiseen, vaan käsiteparin implikoima historiakäsitys. Käsitepari prefiguraatio–lunastus ei ole kuulunut queer-tutkimuksen vakiintuneeseen käsitteistöön, mutta se kuvaa mielestäni kirjallisuudentutkimuksen kannalta täsmällisesti sitä nykyisyyden (tutkijan) ja menneisyyden (kohdetekstin) suhdetta, jota esimerkiksi ruotsalainen kirjallisuudentutkija Claudia Lindén on pohtinut:

Queer-kysymyksen esittäminen on mahdollista juuri siksi, että olemme sen diskurssin tuotteita, joka on luonut homo/hetero -dikotomian. Jos alamme etsiä alkuperän sijaan sukupuuta sille heteronormatiivisuudelle, joka lopulta synnytti myös queer-teorian, voimme luoda [kirjallisuuden] traditioon suhteen, joka on samanaikaisesti destruktiivinen ja rakentava. Lähestymällä traditiota kriittisesti kysyen voimme toivoa tekevämme näkyväksi niitä toisia tulkintoja ja mahdollisuuksia, jotka tähän saakka eivät ole olleet ajateltavissa. (Lindén 2012, 93–94; suom. EH.)⁵

Lindén kiinnittää huomiota siihen, että mennyttä katsotaan usein nykyisyyden ja vieläpä nykyisen normaalin perspektiivistä. Tällöin kysymykset seksuaalisista toiseuksista ja outoudesta mielletään helposti päälle liimatuiksi ja anakronistisiksi: koska homoidentiteetti on vasta 1900-luvun taitteen tuote, queer-tutkimuksella ei näin ajateltuna voi olla mitään sanottavaa sitä edeltäneestä ajasta. Lindén hahmottelee niin queer-kirjallisuudentutkimuksen pioneeria Eve Kosofsky Sedgwickiä kuin Nietzscheä ja Foucault’a hyödyntäen sellaista queer-teoreettisen luennan kehystä, jossa historian ja nykyisyyden suhde ymmärretään genealogiseksi: queer-kysymysten esittäminen on mahdollista nyt, ja siksi tekstistäkin on mahdollista, tästä historiallisesta pisteestä taaksepäin katsoen, nähdä hahmoja, jotka tämä kysymisemme täydentää ymmärrettäväksi kuvaksi. Näin käsitettyä queer-teoreettista historiantulkintaa luonnehtii Lindénin mukaan se, ettei nykyhetkeä ja mennyttä suostuta pitämään täysin vieraina toisilleen. (Lindén 2012, 98.)

Kyse ei ole siitä, että oletetun neutraalia ja annettua heteromenneisyyttä häiritäisiin kiusallisilla, anakronistisilla queer-kysymyksillä vaan siitä, että kohdetekstin ja tulkit-sijan välille jännittyy erilainen kaari kuin valtavirtaisessa tutkimuksessa: jos tutkimus on aiemmin fokusoinut siihen, mikä teoksessa on keskiössä, queer-tutkija tavoittelee sitä, mikä on juuri siinä keskiön vieressä, sen väistämätön seuralainen (ks. Sedgwick 1990, 2).

Tällaiseen queer-tutkimuksen alalla viime aikoina hahmoteltuun uudenaiseen historiakäsitykseen nojaten pyrin figuurin käsitteellä välttämään representaatioajatte-luun sisältyvät ongelmat ja rakentamaan tutkimuskehikkoa, joka pystyisi taipuisammin huomioimaan tekstien erilaiset queerit piirteet. Ajattelen figuuria laajempänä käsitteenä kuin representaatiota: sen sisään mahtuvat erilaisten identiteettien representaatiot, mutta myös sellaiset outouden kielellistykset, joissa ei ole kyse siitä, kuinka jokin kirjallisuuden ulkopuolinen identiteetti representoituu. Kyse ei välttämättä ole edes fik-tiivisen maailman henkilöiden välisistä suhteista, vaan esimerkiksi kertomisen aktista. Figuraatiot saattavat olla vain ohimeneviä hetkiä tekstissä, eivätkä ollenkaan kertomuk-sen keskiössä. Lisäksi ne ovat ideologiaa tai alitajuisia siinä mielessä, että kirjailijan ei välttämättä tarvitse olla tietoinen uusintamastaan figuurista. Esimerkiksi Ellida Erlingin intentiot olivat kristillisen elämän kuvauksessa. Hän kuitenkin artikuloi ihanteellisen kristillisen nuorison kuvauksensa peilaamalla sitä kummallisen remujoukon kautta. Samoin Järven fennomaaninuorukaisen tervehenkisyyden erottautuu degeneroituneen, perverssin, valtaa, alkoholia ja seksuaalisuutta väärinkäyttävän ruotsinkielisen yläluokan kautta. Sitoutuminen tällaiseen lähtökohtaan tarkoittaa, että minun on aktiivisesti lykät-tävä haluani selittää korpuksistani esiin nousevia seksuaalisuuden ja vallan konfiguraa-tioita esimerkiksi tiedoillani 1900-luvun alun seksuaalilainsäädännöstä tai uuden nai-sen historiasta. Valmiiksi tietämisen sijaan olisi tarkkailtava tekstiä, vakavasti kysyttävä, millaisin keinoin se rakentaa versionsa normaalista. (Ks. de Lauretis 2007, 256, 259.)⁶

Vanhan testamentin prefiguraatioilla on vain yksi lunastus, yksi jälkikäteinen merkityksen antaja, *Uusi testamentti*. Queer-tutkimus on kuitenkin syntynyt jälki-strukturalismin merkitsemässä keskustelu-ympäristössä, ja queer-kirjallisuudentutkijat ovat aina korostaneet, ettei tekstillä ole vain yhtä, oikeaa tulkintaa. Queer-luenta ei siis kilpaile ainoan oikean luennan statuksesta, vaan pyrkii osoittamaan, kuinka queer-impulssit saattavat olla läsnä niissäkin teksteissä, joista konventionaalinen lukutapa ei niitä tunnista. Tällaista lukemista Sedgwick on kutsunut reparaatiiviseksi eli korjaavaksi lukutavaksi (Sedgwick 1997, 6–10, 24–28; Karkulehto 2007, 71). Tämä tarkoittaa, että lukija kieltäytyy liittoutumasta sellaisen ideologisen position kanssa, josta katsoen queer on marginaalista tai pelkästään sairasta ja outoa. Sen sijaan lukija pyrkii nostamaan keskiöön ne vähäisetkin ei-normatiivisuuden hetket, joita tekstissä mahdollisesti on, ja vahvistamaan näiden häivähdyksen olemassaolon kiinnostamalla niistä ja antamalla niille nimen.

Vai että Eino Leinokin

Siteeraamieni tekstien lukeminen queerin figuraatioina ei siis tarkoita, että ne ymmärrettäisiin representaatioksi jostakin aikansa seksuaalisesta alakulttuurista.⁷ Jos ensimmäisen sitaattini remujoukko on representaatio jostakin reaali maailman ilmiöstä, niin ehkä agraarista karnevalismista. Toisessa representoidaan hyvinkin tarkoitushakuisesti 1800-luvun ruotsinkielistä porvariseliittiä. Kirjalliset kuvat eivät kuitenkaan tyhjene siihen, että niille voidaan osoittaa jokin historiallinen referentti (de Man 1979, 3–4; de Lauretis 2007, 241, 258–259). Ne ovat myös kielellisiä rakennelmia, eräänlaisia koosteita, joiden ainekset tulevat monelta suunnalta – muistettakoon vaikkapa oopperan tai shakespearelaisen teatterin lukuisat ristiinpukeutujahahmot yhtenä suunnista, joista tutkimaani figuurit periytyvät – ja joilla on tekstin kokonaiskompositiossa jokin funktio. Tämä ei sulje pois sitä, että figuraatio saattaa rakentua myös suhteessa jonkinlaiseen seksuaalisesti marginalisoituun reaali maailman identiteettiin, kuten wildelaiset dandyhahmot vuosisadanvaihteessa tekevät. Vaikka referentti voitaisiin osoittaaakin, on kirjallisuuden tutkimuksen kannalta silti kiinnostavinta kysyä, kuinka tämä figuraatio toimii kirjallisuuden elementtinä. Kirjallisuus ei ole yhteiskunnan hiilikopio vaan omalakinen maailmansa.

Eino Leinon *Rahan orja* -romaanissa (1913) kiinnostavaa onkin juuri se, kuinka kertoja kertoo, ei se, millainen seksuaalisuus tekstissä representoituu. Romaanissa on kaksi toisiaan syleilevää naista, mutta jos heistä sanoisi juuri tämän enempää, puhuisi itse asiassa omista lukijan rakennelmistaan ja arvailuistaan, ei siitä, kuinka romaani heitä kuvaa. Voisimme toki lähteä puhumaan vaikkapa niistä identifikaation mahdollisuuksista, joita naisia haluavilla naisilla vuosisadanvaihteen Suomessa oli, mutta romaani ei tällaisiin pohdintoihin anna kuin korkeintaan alkusysäyksen. Romaanin keskeinen jännite rakentuu juuri tarinaa fokalisoivan miespäähenkilön, entisen kansanedustajan Johannes Tammisen kyvyttömyydestä kohdata sellainen todellisuuden versio, jossa naiset voivat syleillä naisia.

Romaanin käännekohta on ilta, jona Johannes riitelee vaimonsa kanssa päivällisillä ja palaa hotellille omia reittejään. Ollaan Pariisissa, modernin maailman kaupungissa. Vaimo ja pariskunnan mukana matkustava Signe, vaimon serkku, ovat palanneet hotelliin jo aiemmin. Palattuaan Johannes tekee asiaa vaimonsa huoneeseen ja näkee jotakin, mitä ei odottanut:

Hän oli avannut viereisen huoneen oven.

Ja nähnyt peilistä, miten Signe riisui hänen vaimoan, kuten Johannes itse oli tehnyt eilen iltopäivällä. Ja miten Signe suuteli tätä kaulaan ja miten Irene painoi kiinteästi hänen kättään vasten paljasta, hempeää poveaan.

Ja kummankin kasvoilla oli ollut ilme niin nautiskeleva ja autuaallinen, ettei Johannes voinut sitä vielääkään unohtaa. (Eino Leino 1912, 122.)

Leinon kuvaama kohtaaminen makuuhuoneen ovella hyödyntää sellaista halun ja vallan figuraa, jonka jo 1800-luvun lopun realistinen kirjallisuus oli tehnyt tunnetuksi: eräänlaista heteromatriisin näyttämöllistystä, jossa mies katsoo, mieluusti peilin kautta, naista, joka ei tiedä tulevansa katsotuksi (vrt. Lappalainen 1998).

Jo realisteilla tällaisessa katseen näyttämöllistyksessä kyse oli kontrollista ja vallasta, sukupuolesta ja seksuaalisuudesta: katsova hahmo on aina mies, ja siten katse assosioituu sellaiseen valtaan, johon vain miehillä oli mahdollisuus. Katse tuottaa subjektin, joka hallitsee ympäristöään katsomalla ja tietämällä. Naiset alistetaan katseelle, he ovat näyttämöllä pikemminkin objekteja kuin toimijoita.

Kohtauksen queer-kiinnostavuus ei tyhjene siihen, että mies katsoo nyt kahta naista hyväilemässä toisiaan, vaikka he kiinnostavia hahmoja transgressiivisyydessään ovatkin. Naisten hahmoissa on vähän, mihin tarttua, ja huomionarvoista onkin juuri se, miksi niin on: siksi, että heidät kerrotaan meille mieskatsojan havainnon kautta, peilin ja oven kaksoiskehysten läpi nähtyinä. Havaintoa ei raportoida suoraan, vaan kertomus etenee pluskvamperfektissä miehen muistellessa kohtaamaansa näkyä tapahtumien jälkeisenä päivänä. Kertoja on kolmannen persoonan ulkopuolinen kertoja, mutta fokalisoii maailmaa tiukasti miehen silmin. Kaikki tietomme romaanin fiktiivisestä maailmasta suodattuu meille miehen tulkinnan kautta.

Naiset liukuvat miehen katseen alta, miehen vallan ulottumattomiin, koska heitä sitoo miehen katseesta riippumaton, toisenlainen halun ekonomia. Tämä järkyttää miehen maailmaa tavalla, jota hän ei kykene käsittelemään, ja enimmänsä osan tämän kohtauksen jälkeisestä narratiivista mies käyttääkin yrittäen mitätöidä näkemänsä. Hänelle sellainen halu ei ole mahdollinen, jossa hänelle itselleen ei olisi paikkaa. Niinpä hän kertoo tarinaa maanisesti uudelleen asettaen itsensä keskiöön: hän kuvittelee vaimonsa tuskaisuuden tämän jäätyä kiinni ja vaimon huolen siitä, mitä mies nyt ajattelee. Hän kertoo itselleen, kuinka syleily oli vaimon yritys kostaa hänelle aiemmin käyty riita. Tarinan todellisuus ei kuitenkaan ainakaan yksiselitteisesti vahvista miehen fantasioita, sillä vaimo ei osoita katumuksen merkkejä eikä edes halua palata miehen luo.

Eino Leinon romaanissa queerin alue on jotakin, jonka valtaviiran subjekti voi tavoittaa vain nopeina häivähdyksinä, mutta jotka hän kuitenkin kaikin voimin yrittää kesyttää ja joiden vierauden hän pyrkii mitätöimään. Tämä tutuksi tekeminen toimi itseään vastaan, sillä naisten hahmot liukuvat mieheltä yhä kauemmaksi, ja heidän vieraat olemuksensa korvautuvat hänen omilla kertomuksillaan. Ratkaisussa korostuu se, kuinka totaalisen tavoittamattomaksi myös lukijalle jää oviaukon ja peilin kaksoiskehysten kautta saatu häivähdys siitä, että todellisuus ei välttämättä ole pelkästään se, mikä kulloisellekin havainnoitsijalle on nimettävissä ja ymmärrettävää.

Leino-esimerkki osoittaa myös, kuinka queer-katseen ei aina tarvitse etsiä kohteitaan vain marginaalista. Myös niinkin kanonisoiduissa teksteissä kuin Eino Leinon romaanit voi löytyä queerin prefiguraatioita. Aiempien vuosikymmenten tutkimus ei vain välttä-

mättä ole ollut kiinnostunut niistä.

Tätä ilmiötä on oikeastaan vaikea selittää. Ehkäpä kyse on siitä, että on pelätty kirjailijoiden jotenkin tahrautuvan, tulevan leimatuksi homo- tai lesbokirjallisuuden tekijöiksi, joilla ei voi olla sanottavaa ihmiskunnalle noin laajemmin. Tämäntyyppiin vastustukseen queer-tutkijat törmäävät edelleen tämän tästä. Tiina Rosenbergin (2002, 120) mukaan vastustus perustuu harhalle, jonka mukaan heteroseksuaalisuus on jollain tavoin puhdasta, queer likaista. Heteroseksuaalisuutta uusintavien figuraatioiden (voi veljet, että 1910-luvun kirjallisuudessa riittääkin kosioaikeita ja aitan saranoiden narinaa!) esiin nostaminen on neutraalia ja puhdasta, queer-figuraatioiden taas jollain tapaa asiataonta, kiusallista, kohteensa likaavaa. Leinoa ei kuitenkaan jatkosakaan tarvitse pitää suurena queer-kirjailijana, jollei niin tahdo. Hänen tuotantonsa on kuitenkin erinomainen esimerkki siitä, että queer ei välttämättä jää näkemättä siksi, että se olisi piilossa. Pikemminkin lukija on aina vähän kuin Johannes Tamminen, oman kertomuksensa vanki. Jollei käsitteitä ja halua suuntautua queeria kohti ole, sille ei jää tilaa ilmetä. Ja toisaalta: mitkä ovat kaikki ne figuraatiot, joita queer-lukija ei tavoita sen enempää kuin valtavirtatutkimuksenkaan lukija, ne kysymykset, joita teksteille voidaan esittää vaikkapa viidenkymmenen vuoden päästä?

Lopuksi

Lukemisen modaliteeteista on keskusteltu suomalaisessa queer-kirjallisuudentutkimuksessa paljon. Systemaattisimmin asiaa lienee pohtinut Sanna Karkulehto, joka on eksplisiittisesti hahmotellut queer-poliittisen lukemisen teoriaa. Kuten tässä artikkelissa hahmoteltu mallikin, Karkulehdon queer-poliittinen luenta perustuu genealogis-dekonstruktiviiville lähtökohdille ja edellyttää lukijalta aiemman tutkimuksen tunte-
mista sekä historia- ja kontekstittietoutta: jotta valtakulttuurin vastustaminen tuottaisi jotakin mielekästä, on oltava kriittisesti tietoinen normeista ja niiden murtumista (Karkulehto 2007, 78, 92–93). Pia Livia Hekanaho (2012, 86) on pohtinut queer-lukemista affektiteorian kannalta lukijanautintona, joka pakenee tunnettuja käsitteitä ja tarkkarajaisia määritelmiä. Paljon, ja syystä, onkin korostettu sitä, että queer-kirjallisuudentutkija voi ottaa luettavakseen minkä tahansa tekstin ja purkaa siitä esiin normin ja seksualisoidun oudon tuottamisen rakenteita (Karkulehto 2007, 78, 89). Käytännössä ainakin Suomessa tutkimuksellinen kiinnostus on kuitenkin usein suuntautunut avoimesti queer-teemaisiin teksteihin (ks. esim. Carlson 2012b, 244–245) – tarkoin reflektoituna ja tietoisena poikkeuksena Sanna Karkulehdon (2012) artikkeli Hannu Salaman romaanista *Minä, Olli ja Orvokki*. Esimerkiksi Mikko Carlson (2012b, 243–244) on argumentoinut, ettei queer-katsetta olisi eettistä kohdistaa mihin tahansa tekstiin, vaan queerin on oltava myös tekstin ominaisuus, jottei tulkitsijan valta liu’u mielivallaksi. Lukemisen pohtimisen keskeisyydestä kertoo myös se, että alan ainoa suomalais-ruotsalainen tutkimusantologia *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter*

queerteori (Kivilahti, Lönnngren & Paqvalén [toim.] 2012) keskittyy juuri lukemisen kysymyksiin.

Olen edellä esittänyt omana kontribuutionani tähän keskusteluun, että representatation ajatuksesta luopuminen figuraation käsitteen hyväksi voisi olla hedelmällinen tapa hahmottaa kirjallisuushistoriaan suuntautuneen queer-tutkimuksen tutkimuskohde. Väitin, että homo- ja lesborepresentaatioiden etsiminen johtaa helposti kiinnostuksen suuntautumiseen siihen, mikä representoituu, todellisuuteen kaunokirjallisen tekstin ulkopuolella. Figuurin käsitettä hyödyntävä tutkimusperinne sen sijaan korostaa, kuinka referentin mahdollinen olemassaolo ei selitä tai tyhjennä kirjallista figuuria. Vaikka kirjallisuuden ja jonkin reaalia maailman identiteetin tai ilmiön välillä olisikin viittaussuhde, pitäisi kirjallisuudentutkijan kuitenkin suunnata huomionsa siihen, kuinka figuuri tekstissä toimii. Näin ajateltuna queer-kirjallisuudentutkijan tutkimuskohteeksi täsmentyvät tavat, joilla queer figuroituu tekstissä – ei esimerkiksi se, kuinka jokin (jo tiedetty tai tiedetyksi oletettu) identiteettiformaatio näkyy tai jää näkymättä jonkin aikakauden kirjallisuudessa. Lisäksi esitin, että Hayden Whiten Auerbach-luennassa esitetty käsitepari prefiguraatio-lunastus tarjoaisi hedelmällisen mallin ymmärtää, millä tavalla mennyt (kohdeteksti) ja nykyhetki (tutkija) asettuvat suhteessa toisiinsa.

Queer-lähtökohtainen kirjallisuuden historian tutkimus osoittaa, kuinka mielenkiintoisella tavalla moninainen menneisyys on. Valtavirran kirjallisuushistoria ei ole juuri fokusoinut seksuaalisuuden moninaisuuden kysymyksiin, ja siksi meille tarjotaan usein hyvin heterokeskeistä kuvaa menneisyydestä. Kuitenkin heterokeskeiset tulkintakehikot ovat sivuuttaneet paljon siitä moninaisuudesta, jota kirjallisuus tarjoaa. Näin syntyy illuusio, jonka mukaan kirjallisuudessa heteroseksuaalisuus on annettu luonnollista. Queer-perspektiivin kautta hahmottuva moninaisuus ja erontekojen prosessuaalisuus osoittavat, että tuo luonnollisuus on konstruktio, joka tarvitsee kääntöpuolensa hahmottaakseen omat rajansa.

Viitteet

¹ Queer-tutkimuksen ja homotutkimuksen suhde ymmärretään toisinaan metonymiseksi (ks. Kekki 2004, 28), toisinaan antagonistiseksi (ks. Solander 2012, 45). Ensimmäisessä tapauksessa queerin ajatellaan yhdistävän erilaisia ei-norminmukaisia identiteettejä eräänlaisena sateenvarjokäsitteenä. Jälkimmäisessä tapauksessa, joka on se ymmärtämisen jatkumo, jolle itse sijoitun, korostuu queerin luonne erilaisten identiteettiin kytkettyjen tutkimusasetelmien ja -politiikan kritiikkinä.

² “[T]he excess of something always unassimilable that troubles the relentlessly totalizing impulse informing normativity”. Kirjallisuudentutkija Elizabeth Freeman toimitti vuonna 2007 homo- ja lesbotutkimuksen *GLQ*-lehteen teemanumeron, jossa hän kokosi yhteen teoreetikkoja ja tapoja, joilla queer-tutkimuksessa on käsitelty historiaa sekä menneisyyteen sijoittuvien tutkimuskohteiden, ajan kokemisen että yliopistollisen disiplinaarisen tasolla. Lee Edelman osallistui numeron roundtable-keskusteluun ”Theorizing Queer Temporalities” (Dinshaw et al. 2007), jossa yhdeksän queer-tutkijaa kertoi lähtökohdistaan ja haastoi toisiaan. Keskustelusta

on tullut keskeinen reflektiopinta suurelle osalle sen jälkeen ilmestynyttä historiaorientoitunutta queer-tutkimusta, jota tehdään sateenvarjokäsitteen *queer temporalities* alla.

³ Figuurin käsitettä on suomalaisella queer-kentällä käyttänyt aiemmin visuaalisen kulttuurin tutkija Annamari Vänskä, mutta eri merkityksessä. Vänskä (2006, 16–17) leikkii väitöskirjassaan vikuuri ja figuuri -sanojen samankaltaisuudella ja esittää, että queer-representaatiot ovat ikään kuin vikuureja, vääränlaisia, kurittomia kuvia. Vänskälle vikuroivakin figuuri on kuitenkin representaation alatapaus: itse yritän figuurin käsitteen avulla irrottautua representaatioajattelusta. Toinen ero figuuri-ymmärryksessämme on tutkimuskohteen määrittelyssä. Vänskälle vikuroivuus on taideteoksen ominaisuus, itse taas pyrin prefiguraation ja lunastuksen mallilla osoittamaan, kuinka figuuri ei ole annetusti tekstissä, muttei myöskään pelkästään luennassa, vaan rakentuu näiden kahden leikkauspisteessä.

⁴ ”[W]hat difference might it make to acknowledge the intellectual traditions in which time has also been influentially thought and experienced as cyclical, interrupted, multilayered, reversible, stalled – and not always in contexts easily recuperated as queer?”

⁵ ”Den queera frågan är möjlig att ställa just för att vi är produkter av den diskurs som skapat dikotomiin homo-/heterosexuell. Genom att söka inte ett ursprung, utan just härkomsten av den heteronormativitet som till sist producerat också queerteorin, kan vi förhålla oss till vår tradition med ett på samma gång destruktivt och konstruktivt tänkande. Genom att möta traditionen med en kritisk fråga kan vi hoppas synliggöra de andra tolkningar och möjligheter som förblivit otänkbara.”

⁶ Klassisen retoriikan mukaan kaikki kieli merkityksellistyy joko kirjaimellisesti tai figuratiivisesti, kuvainnollisesti. Työni kytkeytyy kuitenkin sellaiseen traditioon, jossa ajatellaan kaiken kielen olevan figuratiivista ja kirjaimelliseksi kutsutun merkityksenkin olevan vain tämän figuratiivisuuden alatapaus (de Lauretis 2007, 256, 259; White 1999; Haraway 1997). On jopa esitetty, ettei figuraatioissa ole kyse pelkästä semantiikasta vaan materiaalisen maailman ja kielen risteymästä, ”performatiivisista kuvista, joihin voidaan astua sisään” (”performative images that can be inhabited”, Haraway 1997, 179; suom. EH), jonka seuraukset ovat yhtä aikaa materiaaliset ja semioottiset (Castañeda 2002, 3). Teresa de Lauretis (2007) soveltaa figuraation ajatusta lukemiseen: Paul de Mania seuraillen de Lauretis puhuu figuratiivisesta lukemisesta, jossa kyse on tekstin arvaamattomuudelle antautumisesta ja tarkkaavaisuudesta. Lukija ei voi ”tietää” mitään tekstistä sen varassa, että on tietävinään jotakin reaali maailmasta, sillä fiktiivinen maailma on olemassa vain fiktiossa ja fiktiona: kirjallisen maailman voi tietää vain lukemalla siitä, antautumalla sen aukikiertymisen vastaanottajaksi. Tekstiä ei saa tukkia ”tietämällä” liikaa. (De Lauretis 2007, 256, 259.)

⁷ Sandra Hagmanin tuore väitöstutkimus *Seven Queer Brothers. Narratives of Forbidden Male Same-Sex Desires from Modernizing Finland 1894-1971* osoittaa, että jo 1900-luvun taitteen Helsingissä kuitenkin oli jonkinlainen miestenvälinen alakulttuuri, jota voisi pitää homoseksuaalisena. Joidenkin kaunokirjallisten teosten innoittajana on siis toki voinut olla myös tämä helsinkiläisen kaupunkikulttuurin piirre.

Kirjallisuus

Erling, Ellida 1916. *Menneitä kevätaikoja*. Lahti: Suomen luth. evank. -yhdistys.

Järvi, K.A. 1910. *Harry. Romaani kansallisen herätyksen ajoilta*. Jyväskylä: Sanomalehden o. y. Keski-Suomi.

Leino, Eino 1913. *Rahan orja*. Helsinki: Yrjö Weilin & kump.

Lähteet

- Auerbach, Erich 2000. *Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*. 2. Painos. (*Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*, 1946.) Suom. Oili Suominen. Helsinki: SKS.
- Carlson, Mikko 2012a. Självbiografiskt berättande, ”gemenskap” och möjligheten av ett textuellt queert rum. Kivilaakso, Lönngrén & Paqvalén (red.) 2012, 278–305.
- Carlson, Mikko 2012b. Queer-lukemisen ehdoista. Kaisa Kurikka et al. (toim.), *Kertomuksen luonto*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 107. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 239–250.
- Carlson, Mikko 2014. *Paikantuneita haluja. Seksuaalisuus ja tila Christer Kihlmanin tuotannossa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 114. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Castañeda, Claudia 2002. *Figurations. Child, Bodies, Worlds*. Durham: Duke University Press.
- de Lauretis, Teresa 2007. Figures of Resistance. Patricia White (ed.), *Figures of Resistance. Essays in Feminist Theory*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 235–260.
- de Man, Paul 1979. *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven & London: Yale UP.
- Dinshaw, Carolyn et al. 2007. Theorizing Queer Temporalities. A Roundtable Discussion. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 2–3/2007, 177–195.
- Elfenbein, Andrew 1999. Novel Gazing. Queer Readings in Fiction [kirja-arvostelu]. *Modern Philology* 1/1999, 165–167.
- Haasjoki, Pauliina 2012. *Häilyvyyden liittolaiset. Kerronnan ja seksuaalisuuden ambivalenssit*. Sarja C, osa 343. Turku: Turun yliopisto.
- Haraway, Donna 1997. *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©Meets_OncoMouse™. Feminism and Technoscience*. New York: Routledge.
- Hekanaho, Pia Livia 2012. Texten, läsaren och affekterna. Den affektiva vändingen och läsarens känslor. Kivilaakso, Lönngrén & Paqvalén (red.) 2012, 64–89.
- Hyttinen, Elsi 2012a. *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. Sarja C, osa 335. Turku: Turun yliopisto.
- Hyttinen, Elsi 2012b. Queer-hahmot eurooppalaisissa kahviloissa. Kaisa Kurikka et al. (toim.), *Kertomuksen luonto*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 107. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 215–220.
- Karkulehto, Sanna 2007. *Kaapista kaanoniin ja takaisin. Johanna Sinisalon, Pirkko Saision ja Helena Sinervon teosten queer-poliittisia luentoja*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Karkulehto, Sanna 2012. Litteraturforskning och queerpolitisk läsning. Kivilaakso, Lönngrén & Paqvalén (red.) 2012, 18–41.
- Kekki, Lasse 2004. Pervot pidot. Johdanto homo-, lesbo- ja queer-kirjallisuudentutkimukseen. Lasse Kekki & Kaisa Ilmonen (toim.), *Pervot pidot. Homo-, lesbo- ja queer-näkökulmia kirjallisuudentutkimukseen*. Helsinki: Like, 13–48.
- Kivilaakso, Katri, Ann-Sofie Lönngrén & Rita Paqvalén (red.) 2012. *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter queerteori*. Halmstad: Rosenlarv.
- Lappalainen, Päivi 1998. Realismi ja naisen ruumis. Päivi Lappalainen (toim.), *Uudessa valossa. Kirjoituksia realismin kysymyksestä*. Sarja A, osa 38. Turku: Turun yliopisto, 77–94.
- Lindén, Claudia 2012. Är historien alltid redan queer? Karen Blixens lek med gotiken. Kivilaakso, Lönngrén & Paqvalén (red.) 2012, 90–121.

- Mustola, Kati 1996. Syöjättärestä naapurintyöksi. Naisia rakastavia naisia ennen vuotta 1971 julkaistussa kaunokirjallisuudessa. Pia Livia Hekanaho et al. (toim.), *Uusin silmin. Lesbinten katse kulttuuriin*. Helsinki: Yliopistopaino, 67–114.
- Mustola, Kati 2000. Aino Malmberg ja Suomen ensimmäinen lesbonovelli. *Z: setalehti* 2/2000, 36–39.
- Pakkanen, Johanna 1996. Hänen ruusuiset käsivartensa. Missä kulkevat Suomen lesbokirjallisuuden rajat? Pia Livia Hekanaho et al. (toim.), *Uusin silmin. Lesbinten katse kulttuuriin*. Helsinki: Yliopistopaino, 38–66.
- Rosenberg, Tiina 2002. *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Sedgwick Kosofsky, Eve 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sedgwick Kosofsky, Eve 1997. Paranoid Reading and Reparative Reading, or, You're So Paranoid, You Probably Think This Introduction is About You. Eve Kosofsky Sedgwick (ed.), *Novel Gazing. Queer Readings in Fiction*. Durham: Duke University Press, 1–37.
- Solander, Tove 2012. Queerblivanden. Försök till en queer-deleuziansk litteraturläsning. Kivilaakso, Lönngrén & Paqvalén (red.) 2012, 42–63.
- Vänskä, Annamari 2006. *Vikuroivia vilkaisuja. Ruumis, sukupuoli, seksuaalisuus ja visuaalisen kulttuurin tutkimus*. Helsinki: Taidehistorian seura.
- White, Hayden 1999 (1996). Auerbach's Literary History. Figural Causation and Modernist Historicism. *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 87–100.